

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Dans och Demokrati

– Om lärande för hållbar utveckling inom dansämnet

Karin Rickardsson

LAU 690

Handledare: Margareta Borg & Kerstin Lökken

Examinator: Åsa Bergman

Rapportnummer: HT09 1120 2

Abstract

Examensarbete inom lärarutbildningen

Titel: Dans och Demokrati – Om lärande för hållbar utveckling inom dansämnet

Författare: Karin Rickardsson

Termin och år: ht. 2009

Kursansvarig institution: Sociologiska institutionen

Handledare: Margareta Borg & Kerstin Lökken

Examinator: Åsa Bergman

Rapportnummer: HT09 1120 2

Nyckelord: Dans, demokrati, hållbar utveckling, lärande för hållbar utveckling, danslärare, kreativitet.

Sammanfattning:

Mitt syfte med detta arbete är att ta reda på vad hållbar utveckling kan betyda inom dansämnet och hur man som danslärare kan undervisa för att främja demokrati och hållbar utveckling. Jag genomförde fyra kvalitativa intervjuer med fyra yrkesverksamma danslärare, sammanställde deras svar och kopplade samman dessa med befintliga teorier om lärande, demokrati och kreativitet samt med tidigare forskning om hållbar utveckling.

Det jag kom fram till var att hållbar utveckling och demokrati inom dansämnet handlar mycket om Kommunikation och konsekvensanalys, Förebild, grupp och individ, Kreativitet och kropp samt Politik och livsstil och att man även i dansämnet kan använda stora delar av Deweys tankar och teorier. Gemensamma drag var att kommunikation måste finnas i alla led så eleven verkligen förstår varför vissa handlingsätt är att föredra, och att elever som lär andra elever fördjupar sina egna kunskaper. Läraren bör vara en förebild för eleverna och prioritera lika uppmärksamhet mellan individ och grupp då ett otillfredsställt ego hos eleven kan sabotera gruppens utveckling. Dans elever lär genom kroppen och det som börjar i en liten rörelse kan fortplanta sig till en stor insikt.

Kreativiteten kan öva upp det demokratiska arbetssättet genom att elever skapar tillsammans och diskuterar både process och resultat. Dessutom bör elever få med sig insikter om en hållbar livsstil med varsamhet och återanvändning som ledord från skolan genom att lärarna själva återanvänder och handlar på second hand. Då mästarlära ligger i dansämnets tradition bör en danslärare gå emot den egna normen för att involvera eleverna i undervisningen på ett demokratiskt sätt, men då läroplanen är tydlig med att elevens demokratiska fostran är väsentlig bör sådana arbetssätt användas. Jag önskar att detta arbete med sina många konkreta exempel på metodologiska infallsvinklar, kan inspirera alla danslärare till nya tag när det gäller lärande för hållbar utveckling och elevens demokratiska mognad.

”Alla elever skall ha kompetens, värderingar och färdigheter för att kunna vara kreativa, demokratiska och ansvarsfulla medborgare och för att kunna fatta egna beslut liksom för att kunna delta i beslut inom olika nivåer i samhället för att skapa ett hållbart samhälle”
(SOU 2004:104, s. 46)

Innehållsförteckning

Inledning...s. 5

Syfte, frågor och avgränsningar...s. 6

Metod och material...s. 6

Urval...s. 6

Tillvägagångssätt och frågegrund...s. 7

Reflektioner kring material och etisk hänsyn...s. 8

Brister i studien...s. 8

Begreppsförklaringar...s. 9

Bakgrund...s. 9

Historik över hållbar utveckling...s. 9

Dansens historia i skolan...s. 10

Vad säger läroplanen och programmålen?...s. 10

Teoretisk anknytning ...s. 11

Pedagogiska teorier om demokrati och kreativitet...s. 11

Tidigare forskning...s. 14

Resultat och resultatanalys...s. 15

Diskussion och slutsatser...s. 23

Kommunikation och konsekvensanalys...s. 23

Förebild, grupp och individ...s. 24

Politik och livsstil...s. 25

Kreativitet och kropp...s. 26

Relevans för läraryrket...s. 26

Vidare forskning...s. 27

Sammanfattning...s. 28

Referenser...s. 30

Bilaga 1...s. 32

Intervjufrågor...s. 32

Bilaga 2...s. 34

Konkreta tillämpningar för hållbar utveckling inom dansämnet...s. 34

Inledning

Under ett samtal med en kurskamrat fick jag reda på att regeringen uppmanar alla lärare att arbeta med hållbar utveckling i åtanke (SOU 2004:104, s. 142). Då jag under hela min utbildning till danslärare försökt att rent konkret tolka information ur ett dansperspektiv blev jag nyfiken. Vad skulle detta kunna betyda för mig och vad är egentligen hållbar utveckling?

Jo, en av de mest använda definitionerna av hållbar utveckling är ”en utveckling som tillgodoser nuvarande generationers behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov” (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 13). I begreppet finns tre underkategorier: social, ekonomisk och ekologisk hållbar utveckling, som alla tre bör tillgodoses och ges lika värde.

Hållbar utveckling i ett skolsammanhang handlar mycket om *demokrati*. En elev som lärt sig att se konsekvenserna av sina handlingar och fått uppleva att dess åsikt kan göra skillnad, kommer förhoppningsvis bli en mer ansvarsfull vuxen som värnar om vårt samhälle och vår miljö. Att som pedagog skapa ett önskvärt lärande är bland annat att införa demokratiska metoder i undervisningen, och snarare undervisa *i* demokrati, än *om* demokrati (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 20). Elevens demokratiska utbildning är alltså ett av de tydliga målen, men också medlet för att nå just hållbar utveckling. På detta sätt går begreppen in i varandra och är tätt sammanflätade.

Hur kan man då undervisa på detta sätt som lärare i ämnet dans? Hur kan man använda dansens speciella kvalitéer till att väcka ett demokratiskt tankesätt hos eleven och hur kan demokratiska arbetsmetoder komma till uttryck genom den hållbara utvecklingens tre kategorier? För att ta reda på detta bestämde jag mig för att intervjua några danslärare om hur de, som ju befinner sig mitt i skolans verklighet, ser på hållbar utveckling och hur de konkret tycker att man som danslärare kan hjälpa till att utveckla danselever till demokratiska medborgare. Elevens demokratiska utbildning ligger alltså som ett sammanbindande nät runt mina frågor om hållbar utveckling.

Eftersom detta medför en ganska snäv definition av hållbar utveckling är inte mitt syfte att komma fram till några absoluta sanningar, det ligger i demokratins natur att vara något som ständigt omförhandlas och diskuteras. Det jag vill se är hur ett begrepp som vanligtvis mest kopplas samman med natur- och samhällsvetenskapliga områden kan appliceras på ett nytt sätt, och hur jag kan påbörja ett nytt forskningsfält, det vill säga att översätta denna förståelse till det estetiska området i skolan.

Syfte, frågor och avgränsningar

Mitt syfte med uppsatsen är att undersöka hur begreppet hållbar utveckling skulle kunna användas och förstås på djupet inom dansämnet i skolan och därmed vidga den pedagogiska forskningen runt dansämnet. Mina övergripande frågor är:

- * Hur kan man som danslärare konkret arbeta för att främja hållbar utveckling och därmed demokrati?
- * Hur kan man konkret arbeta demokratiskt och därmed främja den hållbara utvecklingen?
- * Vilka förutsättningar finns för att skapa ett hållbart lärande genom dans?

Meningen med arbetet är att det skall vara en hjälp för danslärare, verksamma eller blivande, att förstå begreppet hållbar utveckling utifrån deras egna premisser och hur begreppet kan bidra med demokratiska och dansspecifika infallsvinklar i undervisningen. Jag väljer även att fokusera runt just demokrati då begreppet hållbar utveckling innehåller för många aspekter för att hinna undersöka alla.

Metod och material

Det här arbetet är en beskrivande, kvalitativt inriktad studie då jag med denna metod fick möjlighet att finna fördjupande resonemang runt hållbar utveckling och demokrati. Jag valde att göra fyra kvalitativa intervjuer med fyra yrkesverksamma danslärare som jag väljer att beteckna med deras förnamn. När jag ställde frågorna och senare bearbetade svaren insåg jag att två av mina frågor, 3a och 3c (se Bilaga 1.), egentligen frågade samma sak och att jag fick samma svar så jag har bara redovisat 3a i denna text för att inte upprepa mig. Inför intervjun småpratade jag först lite runt ämnet för att komma in på rätt spår och därefter ställde jag mina frågor och lät lärarna tala helt fritt.

Urval

Jag ansåg att danslärare var mest relevanta att intervjua då de arbetar med att skapa förutsättningar för lärande varje dag. De danslärare jag valde är alla kvinnor då manliga danslärare tyvärr är en underrepresenterad yrkesgrupp. Lärarna är i olika ålder och har olika yrkesutbildning. En avgörande tidsmässig faktor var dock att de skulle vara verksamma i Göteborg eller Örebro med omnejd, då det är de två städer jag själv bor i för tillfället. Jag mejlade ut förfrågningar till sex danslärare till att börja med men två svarade inte. Dock gjorde jag bedömningen att fyra lärare var nog och att jag istället skulle förlänga intervjutiden för ytterligare djupgående svar.

Nina har gått dansskolan Laban i London och undervisar i jazz, modernt, improvisation och komposition på estetiska programmet.

Anna har gått Danshögskolan i Stockholm och undervisar bland annat i jazz, modernt, anatomi och komposition på en folkhögskola.

Maud har gått Danslinjen i Örebro, arbetat som professionell dansare och undervisar i showdans på hobbynivå på en showdansskola.

Monika har gått Danshögskolan i Stockholm och undervisar bland annat i modernt, improvisation, musik för dansare och komposition på estetiska programmet.

Tillvägagångssätt och frågegrund

När jag började med det här arbetet hade jag ganska liten kunskap om begreppet hållbar utveckling, men framför allt om *lärande* för hållbar utveckling. Två sidor på internet var särskilt behjälpliga med att fylla dessa kunskapsluckor. Dels direktivet *Utbildning för hållbar utveckling* (2003: 2003: 68) som gav en bra historisk tillbakablick samt utredningen *Att lära för hållbar utveckling* (SOU 2004:104) som förklarade just lärande för hållbar utveckling och hur ett sådant lärande bör vara utformat. Jag tog med mig detta när jag förklarade hållbar utveckling för danslärarna och bad dem tänka på vad begreppet skulle kunna innebära för dem i deras vardag. Jag bad dem dessutom ge mig konkreta exempel på övningar man som danslärare kan använda för att väcka ett medvetande runt demokrati hos eleverna.

För att skapa mina intervjufrågor har jag utgått från den ovan nämnda utredningen *Att lära för hållbar utveckling* (SOU 2004:104) och från boken *Hållbar utveckling i praktiken - så gjorde vi på vår skola* (Myndigheten för skolutveckling, 2004). Jag har därefter funnit stöd för frågornas relevans även i *Läroplanen för de frivilliga skolformerna Lpf 94*(Lpf 94).

Mitt första steg var att mejla mina frågor till danslärarna för att ge dem chans att bekanta sig med begreppet hållbar utveckling och hinna fundera lite i lugn och ro. Då detta område är tämligen okänt för många danslärare gav jag även lärarna några ledande frågor som förslag på vad det eventuellt skulle kunna handla om, bara för att få igång tankeverksamheten. Vid intervjuerna ställde jag sedan mina frågor, samma frågor de redan fått, och lät lärarna prata helt fritt om vad de ansåg. När något jag tyckte var intressant dök upp ställde jag följdfrågor för att få ytterligare förtydliganden.

För att få stöd i min intervjumetod har jag använt Staffan Stukáts beskrivning av semistrukturerade intervjuer i boken *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap* (Stukát, 2005, s. 39f.). Svaren har registrerats med hjälp av en bandspelare och sedan har jag fört över texten till papper. Dock har jag inte transkriberat helt ordagrant då alla ”typ”, ”liksom”, ”eller” och ”då va” på de flesta ställen är ovidkommande utfyllnadsord. Dessutom är inte alltid talspråk förståeligt i text utan gester och miner. Jag har sammanfattat för att göra intervjun förståelig och sedan låtit den intervjuade få läsa igenom skriften för att godkänna att jag verkligen förstått vad som menades.

Intervjuerna har gjorts hemma hos vederbörande eller i ett avskilt rum på deras arbetsplats och pågått i mellan en och en och en halv timme vardera. Mina intervjufrågor finns presenterade i Bilaga 1. och är kortfattat:

- 1.a) Vad specifikt skulle kunna representera social hållbar utveckling?
- 1.b) Vad specifikt skulle kunna representera ekonomisk hållbar utveckling?
- 1.c) Vad specifikt skulle kunna representera ekologisk hållbar utveckling?

2. Var kommer arbetsmiljö in i bilden?

3.a) Hur kan man knyta samman dessa tre kategorier och vad de betyder för dans, med elevens demokratiska utbildning och utveckling?

3.b) Hur kan dessa inriktningar flätas samman med begreppen 'kreativitet' och 'demokrati'?

Reflektioner kring materialet och etisk hänsyn

När intervjuer sker finns alltid risk för "intervjuareffekter" (Esaiasson, Gilljam, Oscarsson & Wängnerud, 2007, s. 265f.). Det innebär bland annat att jag som intervjuare undermedvetet kan styra mina intervjuade åt ett visst håll för att det är vad jag tror de skall svara, eller att de intervjuade anpassar sina svar efter vad de tror att jag vill höra. Dock anser jag detta problem avhjälpst genom att mina intervjuade fått läsa utskriften av intervjuerna, kommentera dem och förtydliga sig om jag missuppfattat. Om de känt att något de sagt inte stämde har de fått chans att rätta till det efter en tids eftertanke. Med detta anser jag också att jag beaktat den etiska aspekten då alla lärarna givit mig klartecken att publicera intervjuerna (www.vr.se). Jag har trots detta valt att inte gå ut med lärarnas fullständiga namn eller namnet på skolan där de arbetar då det faktiskt inte påverkar svarens relevans.

En av lärarna, Maud, har på frågorna om demokrati svarat väldigt annorlunda än de andra. Detta beror troligtvis på att hon jobbar på en hobbykurskola, där det inte finns några kursplaner eller någon uttalad demokratisträvan. Dessutom ses lärare och elev bara en gång i veckan, vilket försvårar långsiktigt demokratiarbete.

Jag är medveten om att denna studie inte kan göra anspråk på att vara representativ för hur alla danslärare upplever dans och demokrati. Dock kan studien visa på vissa förutsättningar som är viktiga för att kunna kombinera dans och demokrati och därmed försöka nå en hållbar utveckling.

I teoridelen berättar jag mycket om John Dewey och dennes teorier om demokrati och lärande. Dewey har dock skrivit enormt mycket böcker, så för att förkorta min lästid har jag valt att till största delen beskriva hans teori genom Gunnar Sundgrens tolkande sammanfattning. Då denna sammanfattning används i Göteborgs Universitets läroböcker anser jag den granskad och trovärdig.

Brister i studien

Jag märkte när jag började ställa mina frågor att fråga 3a och 3c egentligen var samma fråga men ställd på olika sätt, som nämnts ovan. Svaren jag fick av de första lärarna var alltså bara upprepningar och jag tog bort fråga 3c. Jag önskar också att jag tidigare själv insett individperspektivet i demokratifrågan, då hade jag ställt fler frågor om hur dans kan utveckla just individen. Dock dök detta upp först i den sista intervjun och även om jag lät den läraren utveckla detta hade jag velat ha de andra lärarnas infallsvinklar. Inte heller har varken ämnesövergripande övningar eller besök i samhället (t.ex. arbetsplatsförlagd undervisning) tagits upp i mitt arbete, två aspekter som är viktiga för lärande för hållbar utveckling, se s. 9 i detta arbete. Troligtvis beror det på att dessa aspekter inte nämns specifikt i mina intervjufrågor, något jag skulle ändrat på om jag skrivit frågorna idag.

Begreppsförklaringar

För att verkligen förtydliga mig väljer jag att förklara dessa begrepp ännu djupare. Min uppfattning är att många lärare saknar kunskaper om vad de egentligen står för.

Hållbar utveckling:

Enligt utredningen *Att lära för hållbar utveckling* handlar hållbar utveckling om ett gemensamt ansvar och om solidaritet. Ansvar mellan olika länder, mellan kvinnor och män och mellan olika folkgrupper. Världen är i dag sammanflätad och vi är beroende av varandra, alla måste ta ansvar för vår gemensamma framtid. Hållbar utveckling bygger på de tre kategorierna *social*, *ekonomisk* och *ekologisk* hållbar utveckling, som alla är lika viktiga och integrerade i varandra. Det betyder att om ett land har en strålande ekonomisk utveckling men inte fördelar resurserna mellan medborgarna, kan man inte kalla det en hållbar utveckling. På samma sätt finns det över huvud taget ingen ekonomisk eller social utveckling om miljön är ödelagd. Hållbar utveckling är en djup förståelse av hur vi bör leva för att få ett gott liv utan att för den skull förstöra för kommande generationer att få ett gott liv (SOU 2004:104, s. 32ff.).

Lärande för hållbar utveckling:

Lärande för hållbar utveckling är ett begrepp som används för att definiera den typ av lärande som ger en elev möjlighet, kunskap och vilja att verka för hållbar utveckling lokalt och globalt (SOU 2004:104, s. 12). Detta ställer krav på *hur* utbildningen utformas och *vad* den behandlar. Några områden som framhållits som specifikt viktiga är fred och säkerhet, mänskliga rättigheter, jämställdhet, hälsa, klimatförändringar och fattigdomsbekämpning. Utbildningen bör innehålla mångsidiga belysningar av sociala, ekonomiska och miljömässiga förhållanden och hur de hänger samman, alltså vara ämnesövergripande. Innehållet bör spänna från dåtid till framtid och från det lokala till det globala, och demokratiska arbetssätt bör användas så eleverna har ett reellt inflytande i utbildningens innehåll. Lärandet bör även vara verklighetsförankrat med besök i samhället/ naturen, lärandet skall stimulera kritiskt tänkande och lärandets process är lika viktig som dess mål. Det är även önskvärt att undervisningen sker med olika metoder och varierad pedagogik (SOU 2004:104, s. 70ff.).

Bakgrund

För att förstå den hållbara utvecklingens plats och dansens mening i skolan har jag här en historisk tillbakablick.

Historik över Hållbar Utveckling

Hållbar utveckling är ett begrepp som började användas av den så kallade Brundtlandkommissionen, eller Världskommissionen för miljö och utveckling, 1987 (2003: 2003: 68, s. 1). Begreppet innehöll de tre dimensionerna ekonomisk, social, och ekologisk hållbar utveckling och kommissionen slog fast att dessa tre måste vara lika viktiga och verka i samspel med varandra. I direktivet *Utbildning för hållbar utveckling* från Riksdagens hemsida skriver man vidare att det vid FN:s miljökonferens i Rio de Janeiro 1992 lades stor vikt vid dessa dimensioner och att de senare blev grunden för Agenda 21, en handlingsplan för en global omställning mot hållbar utveckling. På en mer regional nivå bildades handlingsplanen Baltic 21 av Östersjöregionens regeringschefer

och utrikesministrar 1996 (ibid). Till en början omfattade Baltic 21 sju sektorer; fiske, energi, jordbruk, turism, skog, industri och transport. Under diskussioner kom alla dessa sektorer fram till att *utbildning* är en viktig faktor för att uppnå hållbar utveckling, och 2000 infördes utbildning som en åttonde sektor. Utbildningsministrarna i Östersjöregionen arbetade då tillsammans fram Baltic 21 Education, eller Baltic 21E, som innehöll mål för undervisningen i denna region, och som betonade demokrati, medinflytande och social rättvisa (ibid). Arbetet med hållbar utveckling är nu ett av FN:s överordnade mål då FN:s generalförsamling antagit en resolution om ett årtionde för utbildning för hållbar utveckling som startade första januari 2005 (ibid).

Dansens historia i skolan

Dans har funnits så länge som människan funnits. Livet börjar med rörelse och rörelsen fortsätter tills livet tar slut. Dans har alltid varit ett sätt att uttrycka sig, vare sig det har handlat om att dansa för att få regn, god skörd eller kärlek (Wahlström, 1981, s. 10ff.). Barn lär känna sina kroppar genom lekta rörelser och dansen är en stor social företeelse i ett samhälle. Tänk bara vad många av oss gör när utländska besökare ber oss visa något typiskt svenskt - vi dansar kring midsommarstången. Maurice Merleau-Ponty (1908-1961), en företrädare för fenomenologin, var mycket intresserad av hur kroppen och tanken hänger ihop. Merleau-Ponty ansåg att jaget existerar genom kroppen och att vi inte upplever världen som den är utan som våra sinnen, kroppen, tolkar den (www.filosofi.gotland.se).

Dans som skolämne har en relativt kort historia. På Örebro Universitets hemsida skriver man att dansen alltid funnits i skolan, där det finns människor finns det dans, men den har yttrat sig som umgängesform eller motion (www.oru.se). Som inslag i idrotten dök dansen upp i mitten av 1970-talet och blev ett eget ämne i gymnasieskolan i mitten på 1980-talet (Skolverket, 2000, s. 33). I slutet av 1980-talet gav Utbildningsdepartementet Kulturrådet i uppdrag att börja en satsning på dans i skolan vilket i dag har lett fram till att ett 80-tal kommuner har dans inom skolans verksamhet samt att dans finns som inriktning på det estetiska programmet i ett 50-tal kommuner (ibid).

En satsning som varit starkt framträdande på senare år är ett nationellt utvecklingsprogram kallat *Dans i skolan*. I detta program samarbetade Myndigheten för Skolutveckling, Nationellt centrum för främjande av god hälsa hos barn och ungdom (NCFE) och Statens Kulturråd. Meningen med programmet var att kartlägga hur dans används i skolor idag, samt att genom dansen främja kroppsmedvetenhet och lärande hos elever och ge alla barn och ungdomar tillgång till dansen som kunskapsform (www.oru.se).

Vad säger läroplanen och programmålen?

För att kunna relatera min studie till ett skolsammanhang valde jag att granska styrdokumentet alla lärare på gymnasiet bör förhålla sig till, *Läroplanen för de frivilliga skolformerna, Lpf 94*. Här fann jag belägg för att demokratiska arbetssätt är väsentliga i skolan och att ett lärande för hållbar utveckling är önskvärt. Bland annat står: "Det är inte tillräckligt att i undervisningen förmedla kunskap om grundläggande demokratiska värden. Undervisningen skall bedrivas i demokratiska arbetsformer och utveckla elevernas förmåga och vilja att ta personligt ansvar och aktivt delta i samhällslivet."

(Lpf 94, s. 4) och ”Undervisningen bör belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.” (Lpf 94, s. 6) Liknande citat finns på fler ställen så det finns med andra ord många belägg i Lpf 94 för att demokratiska arbetssätt skall användas även i dansämnet.

Jag känner att denna granskning av Lpf 94 är nödvändig då jag har märkt att vissa av de danslärare jag mött under min utbildning fortfarande inte riktigt förstått vad lärande för hållbar utveckling egentligen innebär, utan mest ser på det som ett diffust sätt att prata om miljöfrågor. Min studie kommer förhoppningsvis hjälpa dessa att förstå begreppet bättre. Programmålen för estetiska programmet fokuserar på dansämnets konstnärliga natur och nämner varken demokratisträvan eller hållbar utveckling, vilket kan vara en förklaring till danslärares bristande kunskaper.

Teoretisk anknytning

Urvalet för den teoretiska anknytningen är baserat på teorier om demokratiska arbetssätt i skolan och kreativitetens nödvändighet för en elevs utveckling. När jag läste i *Att lära för hållbar utveckling* (SOU 2004:104, s. 70ff.) om hur ett lärande för hållbar utveckling bör vara utformat fann jag att mycket verkar vara hämtat från John Deweys teorier om demokrati och lärande.

Pedagogiska teorier om demokrati och kreativitet

Skolan har en stor roll i att skapa demokratiska medborgare, enligt Dewey, och det viktigaste är att ge alla förutsättningar för tankefrihet, som i sin tur leder till yttrandefrihet, tryckfrihet, mötesfrihet och tros- och samvetsfrihet. Dewey skriver om demokrati att ”Vad vi bevittnat är, syns det mig, ett avgörande bevis för att demokratin måste ingå i själva ett folks dagliga tankesätt och handlingssätt om den politiska demokratin skall kunna förbli bestående. Den kan inte bestå isolerad. Den måste stödjas av demokratiska former i alla samhällslivets förhållanden.” (Dewey, 2004, s. 161)

Detta är en parallell till det Myndigheten för skolutveckling säger, att lärande för hållbar utveckling snarare blir en utbildning *i* demokrati än *om* demokrati (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 20). Att demokrati måste finnas i alla samhällslivets förhållanden inkluderar ju definitivt skolan.

John Dewey föddes 1859 i USA och var lärare, professor och filosof. Han utvecklade vad vi kallar den pedagogiska progressivismen. Dewey har fått många efterföljare och tolkare och en av dem är Gunnar Sundgren. Han omnämner Dewey som en reformpedagog (Sundgren, 2005, s. 79). Det som var nytt med Deweys sätt att se på skolan var enligt Sundgren bland annat att elevens eget intresse bör vara utgångspunkt för allt meningsfullt lärande. ”Skolans uppgift blir då att bidra till den enskildes utveckling och att fostra goda medlemmar i en större gemenskap. Den enskilde elevens behov och intressen är, i en sådan skola, utgångspunkt för allt lärande, ett lärande som i sin tur främst bygger på egen aktivitet.” (Sundgren, 2005, s. 80)

Ett grundantagande hos Dewey var enligt Sundgren att människan är en samhällelig varelse och skolan måste utformas med det som utgångspunkt. Samhälle, skola och

individ måste alltså hänga samman om pedagogiken skall lyckas (Sundgren, 2005, s. 84). För individen är det också väsentligt att få ta personligt ansvar (Sundgren, 2005, s. 86). Att skolan är mer inriktad på individens drivkrafter istället för på läroboken är viktigt och allt lärande måste knytas till samhället, utgå från ett riktigt problem, för att bli relevant. Så som Sundgren tolkar Dewey baseras allt verkligt lärande på förmågan att handla, reflektera över handlingens konsekvenser och sedan ompröva handlingen. Om en lärare kan få en elev att gå från att handla spontant till att handla reflekterat har läraren lyckats skapa bildning hos eleven. Denna insikt är dock inget som kan tvingas fram av läraren, den måste växa inifrån eleven själv med hjälp av riktade övningar (Sundgren, 2005, s. 89).

I Sundgrens sammanfattning av Deweys teori poängteras Deweys åsikt om att skolan måste vara både praktisk och teoretisk. Få människor är enbart teoretiska och genom att få arbeta praktiskt, göra saker, skapas mening i skolan som smittar av sig även på de teoretiska ämnena (Sundgren, 2005, s. 92f.). Med detta menas dock inte att eleven skall bestämma allt själv, läraren måste finnas där för eleven och rikta dennes aktiviteter så eleven kan fånga upp samhällets värden och kunskaper (Sundgren, 2005, s. 94). Dewey var alltså vad Sundgren kallar en reformpedagog och dessa pedagoger ansåg att individen och gruppen var lika viktiga. Utan ett samhälle byggt på principen om människors lika värde, kan inte individen bli myndig och råda över sitt eget liv. Och utan att en individ får chansen att utvecklas till en självständig person, kan inget solidariskt samhälle byggas (Sundgren, 2005, s. 96). Se vidare resonemang under rubriken Förebild, grupp och individ i detta arbete.

Arvet efter Dewey i dagens skola märks till exempel i undervisningsmetoder som deliberativ demokrati och grupparbete (Sundgren, 2005, s. 96).

Någon som vidareutvecklat Deweys tankar om demokrati är Tomas Englund, professor i pedagogik vid Örebro Universitet. I boken *Demokrati och lärande* skriver Englund om olika demokratiska inriktningar i skolan men framhåller speciellt den normativa demokratin, som bland annat går ut på att elever deltar i beslutsfattande och att demokratiska arbetssätt är ett mål i sig, inte bara ett medel att nå fram till ett beslut (Englund, 2003, s. 51). Englund skriver att demokratins roll försvagats i skolan under 2000-talet och att skolan mer koncentrerat sig på traditionella krav med mål- och resultatstyrning, men menar att den deliberativa demokratin (se nedan) som han placerar inom den normativa demokratin, kan vara en väg ur detta (Englund, 2003, s. 61).

Deliberativ demokrati kännetecknas av kommunikation, det vill säga samtal där olika synsätt ställs mot varandra och skilda argument får uttryckas. Samtalen bör präglas av respekt och det är viktigt att lyssna på allas åsikter. Traditionella åsikter bör dock enligt Englund ifrågasättas extra så att en åsikt inte finns kvar bara för ”att man alltid tyckt så”. Grundviljan under dessa diskussioner skall ändå vara att komma överrens, om inte helt och hållet så åtminstone temporärt (Englund, 2003, s. 68f.). Att just detta skulle vara en bra form för att göra elever till demokratiska medborgare anser Englund är för att den deliberativa demokratin mer blir ett sätt att leva än ett sätt att styra (Englund, 2003, s. 51), återigen en koppling till utbildning i demokrati istället för om demokrati.

Detta kan jämföras med Dewey som betonade vikten av kommunikation som medel för demokrati och bildning. Dewey ansåg att man genom att kommunicera med sin omgivning, får en utvidgad och förändrad erfarenhet. Man påverkas av vad andra tänkt och känt och påverkar själv andra (Dewey, 1997, s. 39). ”Slutsatsen blir alltså att socialt

liv inte bara kräver undervisning och lärande för sin egen fortlevnads skull utan att själva processen att leva tillsammans är bildande.” (Dewey, 1997, s. 40)

Samtida med Dewey var Lev S Vygotskij, en förgrundsgestalt i utvecklandet av det vi i dag kallar det sociokulturella perspektivet på lärande och utveckling (enligt Säljö, 2000, s. 48). Vygotskij skrev utöver sina teorier om språk och tänkande, även om fantasi och kreativitet och dess förutsättningar för skapande och utveckling. Han menade att fantasi inte är motsatsen till det vetenskapliga skapandet, utan grunden till det (Vygotskij, 1995, s. 14). ”Men i vardagslivet är skapandet ett oundgängligt livsvillkor, och allt som ligger utanför rutinen och rymmer minsta uns av något nytt har människans kreativa process att tacka för sin tillkomst.” (Vygotskij, 1995, s. 15) Fantasin är det som ger upphov till vetenskapens framsteg.

I *Att lära för hållbar utveckling* tas även det egna skapandet upp som någonting viktigt: ”Statens stöd till folkbildningen skall ha till syfte att (...) bredda kulturintresset i samhället, öka delaktigheten i kulturlivet samt främja kulturupplevelser och eget skapande.” (SOU 2004:104, s. 170)

Grupparbete, ytterligare ett arbetssätt som kan härledas från Deweys teorier, har Ulla Runesson skrivit om i boken *Vägar till elevers lärande* (Runesson, 1995). Runesson skriver om grupparbetets sociala interaktion och betydelsen detta har för elevers tänkande. Hon drar dessutom paralleller till Vygotskij och dennes teorier om tanke och språkutveckling som beroende av varandra (Runesson, 1995, s. 77). När vi uttrycker våra tankar i ord utvecklas tanken ännu mer och även om den vi pratat med bara hummat instämmande här och där kan det ändå kännas som vi lärt oss något nytt genom samtalet (Runesson, 1995, s. 77f.).

Grupparbeten kan se mycket olika ut men Runesson skriver att det handlar om att förändra undervisningen från att säga ”hur det är” till att ha olika sätt att se på saken (Runesson, 1995, s. 81). Uppgifterna eleverna får i ett grupparbete bör alltså inte ha tydliga ”rätt-” och ”fel-” svar utan bör vara problem med flera lösningar, där för- och nackdelar måste vägas mot varandra, eller där eleverna får ta etiska och moraliska ställningstaganden (ibid). Lärarens roll blir att ”observera, lyssna, agera” (Runesson, 1995, s. 88) i nämnd ordning, och Runesson uppmanar läraren att inte vara för snabb att komma till agerandet, utan hjälpa eleverna att lösa problemen själva så långt det går och låta eleverna lära varandra de nya kunskaper de kommit fram till. Det kan hända att ett grupparbete tar andra vägar än läraren förutspått då det är elevernas tänkande som står i fokus (Runesson, 1995, s. 89).

Dessa teorier av Dewey och Vygotskij är intressanta för min studie då de tar avstamp i frågor om demokrati och kreativitet, just det som mina övergripande frågor berör, då jag försöker smälta samman det kreativa ämnet dans med demokratiska arbetssätt och undervisningsmetoder som strävar mot hållbar utveckling. Deliberativ demokrati är väsentlig att ta upp då alla mina intervjuade lärare anser att kommunikation är viktigt för att skapa ett demokratiskt skolklimat, och grupparbete då det är en mycket vanlig arbetsform inom dansämnet, speciellt i skapande sammanhang.

Tidigare forskning

Specifikt inom dansämnet har jag inte funnit någon tidigare forskning om hållbar utveckling eller demokratiska processer. När jag sökte på dans + demokrati på internet frågade datorn mig om jag inte menade Dansk demokrati? De flesta andra sökkombinationer jag prövade resulterade bara i svaret noll träffar. Däremot finns forskning kring hållbar utveckling och lärande generellt, jag presenterar ett urval av det som var mest relevant för mitt arbete i skolavseendet.

I boken *Miljödidaktik - Naturen, skolan och demokratin* (Sandell, Öhman & Östman, 2003) förs en normativ diskussion kring hållbar utveckling, en diskussion om vad hållbar utveckling egentligen *bör* betyda. "Eftersom "Hållbar utveckling" handlar om att skapa ett framtida samhälle där vi kan leva ett gott liv, skapas det av naturliga skäl en rad värdekonflikter om hur "Hållbar utveckling" ska uppfattas." (Sandell m.fl., 2003, s. 171)

För vem skall den hållbara utvecklingen gälla? Vilka moraliska skyldigheter har vi egentligen mot människor på andra sidan jordklotet, mot de vilda djuren eller mot olika ekosystems överlevnad? Vems åsikt om vad ett gott liv är ska vi lyssna på? Detta är viktiga frågor för en lärare att tänka på när stoffet till lektioner skall planeras. Sandell, Öhman och Östman sammanställer delar av den internationella miljöpedagogiska debatten: "Man har menat att eftersom hållbar samhällsutveckling är en politiskt och moraliskt laddad fråga kan inte några experter hävda vad som är de rätta, universellt hållbara, värderingarna. Undervisningen bör därför gå ut på att eleverna utvecklar en kompetens att utifrån sitt perspektiv och sin situation finna en möjlig väg mot hållbar utveckling." (ibid)

Ett sätt att försöka förklara den inbyggda konflikten av att tolka begreppet hållbar utveckling är att dela in dess anhängare i två led. Ett led som vill bevara det nuvarande samhällssystemet men verka för hållbarhet inom det, och ett led som anser det nödvändigt att förändra samhällssystemet helt för att kunna få en mer rättvis fördelning av till exempel naturens resurser. Antingen "hållbart" som att vi borde göra vårt nuvarande system hållbart, eller "hållbart" som någonting nytt då det system vi har visat sig vara ohållbart (Sandell m.fl., 2003, s. 172). Sandell, Öhman och Östman sammanfattar att begreppet mer visar en riktning än en plats och påpekar att det måste lämnas stort utrymme för diskussion när vi pratar om hållbar utveckling - precis som när vi pratar om demokrati (Sandell m.fl., 2003, s. 173). Vidare höjer Sandell, Öhman och Östman ett varningens finger: "Något som berör "allt" och som "alla" är ansvariga för, riskerar att inte påverka något, då ingen känner att det är deras specifika ansvar." (Sandell m.fl., 2003, s. 56) Det är alltså viktigt att få elever att förstå detta perspektiv på djupet så de omöjligen kan agera i samhällslivet utan att ha det i åtanke.

Boken *Hållbar utveckling i praktiken – Så gjorde vi på vår skola* lägger till ytterligare ett perspektiv på lärande för hållbar utveckling - det gränsöverskridande samarbetet (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 8). Det anses centralt att eleven lär sig binda samman de kunskaper hon eller han fått för att se ett större sammanhang, och kan koppla olika ämneskunskaperna till varandra (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 18).

Agneta Jordaans C-uppsats *Utbildning för hållbar utveckling - En studie av de möjligheter, svårigheter, kunskaper och erfarenheter som präglar utbildning för hållbar utveckling idag* (2006) tar upp den specifika skolsituationen.

Jordaan har undersökt vad utbildning för hållbar utveckling innebär för lärare i grundskolans högre årskurser och hon har genomfört fem djupintervjuer med lärare. Det Jordaan kommer fram till är att det förekommer problem med tillämpningen av utbildning för hållbar utveckling. Det finns hos lärarna en bristfällig förståelse av begreppet och en svag förståelse för behovet. Dock visade sig alla intervjuade ha stora kunskaper som hänger samman med utbildning för hållbar utveckling, men att de inte lyckas integrera sina kunskaper med perspektivet i skolmiljön. De intervjuade uppgav att det var ”upp till en själv” att engagera sig i dessa frågor och att lärarna saknade stöd från sina överordnade för att få tid att utveckla denna typ av utbildning (Jordaan, 2006, i). Jordaan konstaterar även att den litteratur hon presenterat är övervägande inriktad på miljö, och hon efterlyser större uppmärksamhet på de sociala och ekonomiska aspekterna av hållbar utveckling, som hon anser är eftersatta (Jordaan, 2006, s. 28).

Hélène Hellberg och Kristina Sjöbäck har skrivit examensarbetet *Rum för estetisk verksamhet – En fältstudie på fyra gymnasieskolor* (2006) där de tittar djupare på tankar om demokrati och växande i relation till estetisk verksamhet, framför allt i bildämnet.

Hellberg och Sjöbäck gör intervjuer med fyra bildlärare samt observationer i klassrummet, och kommer fram till att lärarna anser det svårt tidsmässigt med demokrati i klassrummet, samt att det är svårt för lärarna att få eleverna att bli engagerade och ta egna initiativ (Hellberg & Sjöbäck, 2006, s. 36). Estetisk verksamhet är en kort kurs på gymnasiet och om lärarna skall hinna skaffa sig tillräckligt med betygsunderlag anser de att de måste ge eleverna fasta ramar för hur undervisningen skall gå till (Hellberg & Sjöbäck, 2006, s. 33).

Lärande för hållbar utveckling är fortfarande ett förhållandevis outforskat ämne inom det estetiska området. Boken *Miljödidaktik – Naturen, skolan och demokratin* (Sandell m.fl, 2003) utgår från ett naturvetenskapligt perspektiv men känns ändå relevant för mig då den tar upp diskussionen om vad hållbar utveckling egentligen bör vara, en fråga även alla danslärare bör ställa sig. Hellberg och Sjöbäcks uppsats (*Rum för... , 2006*) tar upp problematiken kring hur lärare uppfattar hållbar utveckling, en intressant jämförelse då de lärare jag intervjuat upplever samma sak, att tiden inte räcker till för att både hinna uppfylla kursmålen och agera demokratiskt. Dessutom att lärarna föredrar att jobba genom att ge eleverna fasta ramar för de kreativa processerna. Jordaaans arbete (*Utbildning för... , 2006*) visar att de lärare hon intervjuade alla hade stora kunskaper som hänger samman med lärande för hållbar utveckling men att de inte själva förstod det, något jag upplever likartat hos mina informanter, se vidare i resultatdelen i detta arbete.

Resultat och resultatanalys

Här har jag valt att redovisa mina intervjuer, sammanställda fråga för fråga, med en sammanfattande analys efteråt. Jag presenterar stora delar av intervjuerna då de ger många bra konkreta exempel på dansspecifika övningar lärare kan göra för att främja den hållbara utvecklingen. På vissa ställen lägger jag in korta kommentarer för att förtydliga fackspråket.

1a. Vad specifikt kan representera social hållbar utveckling? Anti-mobbning? Trygghetsövningar? Hur man når en känsla i danssalen som gör att elever vågar?

Nina: Att du som lärare föregår med gott exempel, ser till att det blir rättvist. Att man förklarar ordentligt varför man tar vissa beslut. Alla elever kommer ju med olika utgångsläge, en del kanske är väldigt blyga, att man försöker skapa någon slags trygg stämning i gruppen. Man kan börja med att jobba två och två, en leder och den andra följer, att man får våga inför en person först, att våga både ta ansvar och följa efter, spegelövningar, kontaktövningar där de vågar ge vikt och ta emot vikt, sådana fysiska saker att bli trygg i sin egen kropp. Som lärare får man börja enkelt så inte någon blir skrämmd och inte vågar dansa mer, man får inte bara köra på. Vara noggrann att betona att alla ju är olika, att man inte tävlar med de andra i gruppen, inte jämföra. Det gör eleverna ändå men som lärare kan man ändå vara noga med att säga det. Man får se till att de inte hackar på varandra om de till exempel skall repetera själva, utan att de ger konstruktiv kritik så det inte blir tråkig stämning. Det måste finnas en diskussion. Problemet med social hållbar utveckling i gymnasiet är att varje elev jobbar för sig för att få bra betyg, det är mycket fokus på resultat och då hamnar det sociala i kläm. Som lärare får man säga att man inte bara kan vara duktig för sig, man måste vara duktig i ett sammanhang.

Anna: Det är noga hur man själv är mot dem man undervisar, man måste kunna bjuda på sig själv för att skapa en trygg inlärningsmiljö. Att man tänker på att eleverna inte är här för min skull. Tänker jag på vad de vill så hjälper det mig att vara på ett bra sätt emot dem. Jag tycker det är viktigt att eleverna får ge positiv feedback för då får alla prata, man pratar ju inte så mycket i dans. Om man till exempel gör en plié - övning [Övning där man böjer knäna, min anm.] så får de gå ihop två och två och så gör halva gruppen övningen och så tittar de andra. Så diskuterar man och sen byter de, så diskuterar vi igen, sen gör alla samtidigt. Sedan kan man prata tillsammans om vad det blev för skillnader efter att vi diskuterat. De får hjälpa varandra för när de hjälper andra så lär de sig också mycket själva. Man måste kommunicera även om man är mer van att visa med kroppen vad man vill.

Maud: Jag tycker att det handlar om att lyfta individen oavsett om den utmärker sig eller inte och att man inte skrämmer eleven. Vi håller ju på med hobbyverksamhet så vi tjoar och tjimmar och applåderar för att hålla en bra stämning och jag tror att det också gör att eleverna kommer närmare varandra. Och att man lyfter saker som är jobbiga, prata om varför det är så jobbigt då? Utgå ifrån dig själv, hur tänker du om någon gör fel, bryr du dig egentligen? Man måste ta ner det på rätt nivå och få det till vad det egentligen är.

Monika: Den sociala utvecklingen, den är helt nödvändig. Då är det ju dels var och en som växer, och växer till mognad och förstånd. Skulle eleverna tillåtas växa här under utbildningen, att vi arbetar så att det är ett forum för dem, och att de ser att gruppen också växer under tre år, så kommer de ut i samhället och kan bli fungerande enheter på sina jobb. Att våga ta för sig, våga ta ansvar, för det har de gjort här i olika produktioner till exempel och sett att det ledde fram till att tillslut sitter publiken där och vi bjuder på en fin produktion.

Sammanfattning: Enligt mina lärare verkar en trygg inlärningsmiljö vara grunden i den hållbara sociala utvecklingen. Att skapa en miljö som en elev känner sig trygg att utvecklas i kan verka som en självklarhet men traditionellt har det inte alltid sett ut så inom dansvärlden. Flera liknande förslag på hur man kan skapa en tryggare miljö ges, bland annat att man inte skall skrämna eleven eller bara "köra på". Mycket verkar handla om att få eleven att våga utvecklas över huvud taget och att leda gruppen mot lugn och stabilitet. Att kommunicera med sina elever nämner tre av lärarna som viktigt för den

sociala utvecklingen och de tar upp diskussionens betydelse. Nina nämner även det svåra med social hållbar utveckling i skolan, i hennes exempel innebär det betygen. Att få ett bra resultat på en uppgift kan för eleven vara viktigare än att ha en bra relation med klasskamraterna. Läraren sätter genom sitt sätt att vara nivån för hur eleverna betar sig mot varandra, något som två lärare tar upp när de säger att man bör föregå med gott exempel. Maud menar att det är viktigt att se individen oavsett hur den presterar dansmässigt som väg för att skapa ett tillåtande klimat, medan Nina tycker en bra metod är att dansa två och två till en början.

1b. Vad specifikt kan representera ekonomisk hållbar utveckling? Kunskaper om hur pengar fördelas vid en danssuppvisning? Hur det går till att hyra en teater för vårforeställningen? Facket?

Nina: Jag kom att tänka på det här att det är hållbart, *dans som produkt är hållbar*. Kultur över huvud taget är ju en höjdargrej nu när man måste spara resurser. Om dansen skall utvecklas måste lärare ha en rimlig arbetssituation, vilket man får om man har en rimlig lön så man inte behöver jobba dubbla skift. Då hinner man utveckla sig som pedagog och föra kunskapen vidare. Dålig lön är lika med ingen tid för utveckling och då stannar ju all kultur. Även för kroppens skull, att man inte behöver ha så många undervisningstimmar. I skolan kan vi prata med eleverna, om vi skall köpa in de här dyra skorna, vad händer då, kommer vi verkligen använda dem så mycket, vad kan vi göra om vi inte köper skorna? Man får ju återanvända mycket också, köpa rekvisita och scenkläder som kan användas många gånger, och köpa på second hand.

Anna: Vi har ett litet scenförråd på vår skola så det är sällan vi pratar om ekonomi med eleverna. Skall vi hyra en teater eller ta in gästlärare bestämmer vi lärare det. Men vi har en specifik kurs där eleverna måste skaffa egen kostym och då kan de välja om de vill utnyttja kostymförrådet eller köpa, då får de en liten budget. De jobbar i grupp och får själva bestämma vad de skall lägga pengarna på, en klumpsumma på en grej eller dela så man får lika mycket. Men det klart våra elever är ju så vuxna, det kanske är skillnad att göra så med yngre elever.

Maud: Eleverna är inte så medvetna om den stora biten, de förstår att lokalen kostar sen vet jag inte om de förstår att allt annat kostar, ljud, ljus, marknadsföring. Eleverna är inte delaktiga i besluten, vi lärare ser vad som behövs och fördelar det. Men de får ju fixa mycket kläder själva och hjälpa till att sy om det behövs, vi köper in tyget så får de hjälpa till.

Monika: Ekonomisk utveckling säger jag nej till. Jag tycker inte att vi behöver ha en ytterligare utvecklad ekonomi. Det vi ser nu hos ungdomar är att de har svårt att hitta någonting att sträva efter, att längta och spara till, det är snart inom räckhåll för så god ekonomi har föräldrarna. Så vårt samhälle behöver inte en ytterligare ekonomisk utveckling, utan kanske en stabilisering och ett förnuft om hur vi använder alla våra ekonomiska resurser och det har vi inte just nu.

Att göra eleverna involverade handlar om tid och då måste jag ta tid ur själva danslektionen. Informera – diskutera, då måste jag också ta tid för att lyssna på dem, så de blir medansvariga och inte bara göra så som jag tycker. Det blir en fråga tillbaka till oss som lärarkår, är vi beredda att låta detta gå fullt ut?

På dansen gör vi gör en konkret grej när eleverna startar här, som har både med gruppen att göra men även val ekonomiskt. Vi har en förtryckt A4 lapp där vi informerar om klädkoder i de olika dansstilarna. Den läser vi tillsammans med alla nya ettor och då har vi beskrivit från början, varför och till vilken nytta vi rekommenderar klädsel så här. Så föreslår vi att de har en överdragsoverall och utvecklar en logga för gruppen de är med i, hur ser *vår* overall ut? Arbetet med kläder att träna vettigt i är viktigt för elevens och gruppens identitet. Vi lärare hjälper bara till med kontakterna så får eleverna själva sköta all kommunikation med företaget och samla in pengar. Det är en bra sak att göra, i början är alla blyga men sen blir de tydliga för varandra, det kommer fram vem som är diplomaten eller ledaren.

Sammanfattning: När det gäller frågan om ekonomi är lärarna mer splittrade. Generellt verkar inte eleverna vara speciellt delaktiga i de ekonomiska besluten så som lärarna arbetar nu, men förslag på hur det skulle kunna ändras finns. Nina pratar om att göra eleverna delaktiga i frågan om vad som behöver köpas in, medan Monika mer informerar eleverna om vad de behöver och varför. Även här verkar diskussionen vara det viktiga för att involvera eleverna och göra dem medbestämmande i de inköp skolan behöver göra. Monika avviker genom att säga nej till ekonomisk utveckling över huvud taget och genom detta inför hon en politisk vinkling i frågan. Även Nina betonar de mer politiska åsikterna om att lärarens lön måste vara skälig att leva på och att rekvisita och scenkläder bör återanvändas. Anna avviker genom att i en kurs helt överlämna de ekonomiska besluten till eleverna, en tydlig övning i eget ansvar.

1c) Vad specifikt kan representera ekologisk hållbar utveckling? Miljövänliga dansmattor? Tåg till skolan? Ekologiska träningskläder?

Nina: Igen att köpa till exempel scenkläder på second hand, att man tänker på vilka material man använder och kollar upp ekologiska alternativ och att man är rädd om grejerna man köper in, att det inte blir *onödigt slitage* och verkligen diskutera detta med eleverna så de tänker i flera led. Att man inte bara säger att man inte får gå med ytterskorna på dansmattan eller att man skall vara noga med att stänga fönstren efter lektionen utan förklara varför, om slitage och elförbrukning.

Anna: Det med miljö är väl egentligen något som skolan i stort får jobba med, svårt inom just dans. Vi har såklart ett ställe där man kan återvinna papper och så men det har ju egentligen inte med dansen att göra. Vi pratar om sådana saker på klassrådet, och många elever idag är mycket mer medvetna än någon av oss lärare.

Maud: Det jag tänker på konkret är vår närhet till bussar. Samtrafiken ligger precis utanför dörren så den möjligheten har alla. Vad det gäller kläder har jag inte kollat på ekologiska kläder men vi har ju ett klädförråd och återanvänder. Det hänger ju ihop med det ekonomiska.

Monika: Du Karin väcker våra idéer om miljö nu, här har vi inte kommit långt. Men vi uppmuntrar alla elever att cykla, de kommer uppvärmda, har vaknat ordenligt och när man cyklar hem så sorterar man sina tankar, så antingen man skall plugga eller träna igen på kvällen så är det bra att samla ihop sig själv. Vi återanvänder och lagar det vi redan har, till exempel så skapar vi kostym och vi skapar scenografi och det försöker vi ha i våra förråd för att använda i produktion efter produktion. När gamla elever kommer tillbaka och tittar på sina småsyskon och ser *sina* kläder som *de* sytt, fast i ett nytt sammanhang så blir de stolta.

Sammanfattning: Det enklaste sättet att vara miljövänlig inom dansämnet enligt lärarna är att återanvända scenkläder och rekvisita, men jag vill här lyfta fram Ninas analys. Eleverna behöver veta *varför* de bör bete sig på vissa sätt. Den långsiktiga förståelsen är avgörande för ett hållbart lärande. Anna är den lärare som på denna fråga säger att miljö inte har med dans att göra. Men på den tidigare frågan om ekonomi berättar hon att även de har ett scenförråd på sin skola. Kopplingen finns men verkar inte vara genomtänkt av Anna. Genom att återanvända saker visar lärarna eleverna ett sätt att förhålla sig till sin omvärld, som inte sliter på jordens resurser, en livsstil som leder mot en mer hållbar utveckling. Monika har ett resonemang kring att cykla som går längre än att det är miljövänligt. Cykelturen ger eleven chans att värma upp/varva ner samt verkar som en mental avkoppling. Monika ser även följden av att återanvända kläder eleverna hjälpt till att sy, nämligen stolthet att något de skapat duger åt andra.

2. Var kommer arbetsmiljö in i bilden? Den hållbara kroppen, hur får vi den? Hur lär vi våra elever att förstå konsekvensen av hur vi behandlar vår kropp? Kan detta även få eleven att se konsekvenser av andra handlingar?

Nina: Ja, man kan ju prata om att träna hållbart, att det är viktigt med uppvärmning, teknik och stretch, att det finns bra golv och att man tränar på en lämplig nivå, att man inte bara kastar sig in i en avancerad lektion utan tänker på att man skall hålla i många, många år. En övning man kan göra för orsak och verkan är om man hoppar i första position och man märker att eleverna inte använder fötterna så får de testa att hoppa bara med fötterna på helt raka ben, och känna hur mycket styrka som *kan* komma från fötterna, och sen hoppa som vanligt igen.

Anna: En stor del av utbildningen är att få dem att förstå att man måste börja *nu* med att jobba rätt och stärka kroppen för att kroppen skall hålla i framtiden, eller bara hålla genom året. Det är ju sådant jag funderar över varje år hur jag skall få dem att förstå hur viktigt det är. Men det kanske hör till den här perioden i deras utveckling att de måste göra fel några gånger så kanske de fattar sen. Det är viktigt att vi lärare pratar också så att inte alla till exempel jobbar med stora hopp samtidigt så eleverna får benhinneinflammation. Man får inte stressa på, man måste ta den tiden så att alla lär sig.

Maud: Det pratar vi om hela tiden. Dels att man sätter upp regler för vad som gäller vid sjukdom. Halsont, feber, man är inte med. Det är viktigt att eleverna känner att där går gränsen. Sen att ha ett litet lager med alternativa övningar, om det man gör inte passar alla, att det kan vara lite individanpassat. Öka medvetenheten om kroppen för eleverna. Att man går fram till eleven och rättar till, få dem att känna sin kropp genom att jag korrigerar fysiskt med mina händer.

Monika: Jag tycker vi lyckas långt, vi har anatomi redan i årskurs 1 och då tar jag tid ur modern klass, visar på ett litet skelett och pratar om framför allt hållning och ländryggsproblematik av för mycket sittande. Så pratar vi om muskelbristningar, fotleder och stukningar. Sedan har vi en mer omfattande anatomikurs i årskurs 2 där de själva håller i uppvärmning och stretch. Även i årskurs 3 får de fortsätta med att hålla i en 12-15 min stretch var, på rullande schema varje lektion. Sedan brukar vi försöka få hit någon ung före detta elev som gått här på skolan nyligen som kan koppla ihop anatomin med fysiologin, näringslära, och som har ett bra sådant tänk. Jag tror på att skapa förebilder, det kan man sätta inom hållbar utveckling. Elever som gått här är välkomna tillbaka, antingen som kost- och träningsföreläsare eller för att berätta om hur de har gått vidare i

sina utbildningar med skolor och auditions, eller att de håller i en lektion. Det är en otroligt peppande faktor.

Det är så vi jobbar men vi når ju inte alltid hela vägen fram. Problemet med dessa elever är att de är så förväntade att kunna ha fokus på så många platser samtidigt. Det som är häftigt med dansämnet är att alla problem blir mycket synliga ute på dansgolvet eftersom eleven tar med sig hela sin kropp, de kan inte gömma sig bakom en bok. Men jag tycker att lärarens huvuduppgift, vilket ämne vi än har, är att se till den hållbara utvecklingen, alltså, vad händer med den här människan när de skall vidare sen? Så vi jobbar med att de får med sig verktyg på det personliga planet och är eleven dessutom en talang skall den naturligtvis ha dansteknisk guidning också för att kunna stå sig i en audition längre fram. Det måste vara den lilla människans utveckling i fokus. Om vi inte lyckas har vi till vår hjälp kurator, skolsköterska, studievägledare. Som lärare kan jag ju ändå alltid guida eleven även om elevvårdsteamet går in, det kan resultera i byte av program eller ett års praktik tills den eleven vet vad den vill. Att ta en paus är aldrig fel men det kan vara överrumplande att det blev så.

Sammanfattning: Det märks på lärarna att de funderat mycket över denna fråga. Kroppen är i fokus i nästan allt man gör inom dans och det är genom kroppen man förmedlar känslor eller berättelser. Att ha en stark och frisk kropp är således högintressant och skadeförebyggande åtgärder är det som alla lärarna tar upp för att få en fysisk hållbar utveckling. Dock missar de min följdfråga om konsekvensförståelse av andra handlingar. Detta tror jag personligen inte beror på att svar inte finns utan att det är något oreflekterat hos lärarna. De av lärarna som nämner att arbetsmiljö även kan innebära något mentalt är Monika som tar upp elevens situation som människa och att det kan vara svårt att välja rätt väg att gå, och Anna som funderar runt elevens mottaglighet och mognad för information runt dessa frågor.

3a. Hur kan man knyta samman dessa tre ben/ kategorier och vad de betyder för dans med elevens demokratiska utbildning och utveckling?

Nina: Det är ju lätt i improvisationen. Nu skall vi *skapa något tillsammans*, ta gemensamma beslut, börja två och två och hitta på, sedan får alla lära sig deras koreografi, sedan nästa och så pusslar man ihop allas material och diskuterar vad som skall komma i vilken ordning. Bestämmer tillsammans. Men det är inte alltid lätt med demokrati, eleverna kanske kommer med en låt som de vill dansa till och jag bara känner att nej, jag kan inte skapa någonting till det här, då får man ju säga nej. Man kan förekomma och välja ut förslag först som eleverna får välja på. Eleverna måste alltid förstå varför de lär sig, hur detta med *hur* hänger ihop med dem själva, deras roll, att allt man gör påverkar andra.

Anna: För att få demokrati får man prata om att eleverna måste säga vad de tycker. De måste kommunicera. Just i dansen är man ju så ofta tyst, man är van vid att jobba själv, och att inte behöva använda rösten för att kommunicera. Man tror att alla förstår men så kanske de inte gör det. Sen får man inte ens reda på att det blev fel eftersom man inte pratar! Som lärare måste man hjälpa eleverna att kommunicera med varandra. I början av terminen när de skall bestämma skoloveraller så får de själva välja modell och tryck, det kan vara så enkelt. Det skulle gå fortare om jag bestämde men det finns en vits för dem som klass att bestämma tillsammans, saker som inte är så allvarliga men som ändå betyder någonting för dem så de får lära känna varandra.

I kompositionen måste de samarbeta i par eller grupper med uppgifter men det finns ingen egentlig vits med att det skall bli ett resultat som kan visas upp. En övning jag brukar göra är att de får lotta ihop grupper, så har jag valt ut olika texter eller dikter som man kan relatera till rörelse. Jag lottar även ut texterna, de får tolka dem hur de vill och jag handleder dem på vägen. Sedan måste alla visa upp för varandra *innan* det är klart, om ingen helt misslyckats, då tvingar jag ingen. Då blir inte kravet på en färdig produkt lika stort utan då säger jag att nästa gång måste ni ha kommit lite längre men det måste inte vara klart.

En viktig aspekt för eleverna är också hur många de är i klassrummet eller danssalen samtidigt. Om de är många kan det bli mindre demokrati. Det har ju en ekonomisk aspekt att man bör ha ett visst antal elever för att kursen skall gå ihop. Om man skall kunna arbeta i halvklass eller i grupper så att eleverna lättare kan göra sig hörda och att man som lärare hinner se alla elever, så det inte bara blir ett flimmer av folk som rör sig, så måste man också ha lokaler och lärarresurser till detta.

Maud: Nja, vi arbetar inte så direkt på hobbyverksamheten. Det är inte så påverkningbart, man har en timme, det är för litet tid. Däremot är det kanske lite mer i de lägre åldrarna, att man jobbar med att vara en grupp. Gränsen går nog vid femton, under det är det sociala så viktigt, vad som sägs i omklädningsrummet innan är jätteviktigt men över femton är det mer danstråningen som är viktig. Våra elever kommer en och en halv timme i veckan och sen går de hem och släpper allt.

Monika: Rent i övningar tycker jag att från början behöver alla ha läraren, om man är otrygg och blyg så behöver verkligen läraren vara lärare, och leda och uppmuntra alla att you can do it. Men ju snabbare en grupp är trygg kan man stimulera till ytterligare trygghet och initiativtagande med att till exempel lämna delar på en kombination och sedan göra improvisationsövningar där det kommer fram mycket roligt och ta pusselbitar ur det och sätta in i kombinationen på nya sätt. Jag uppfattar att det skapar en oerhörd stolthet när jag tycker att elevernas material duger och kan vara en utveckling på det material jag startat. Om det till slut blir ett helt stycke som vi går ut med på scenen så blir deras känsla att det är *vårt* stycke. Jag kan inte minnas att någons material har fått utebli, även om någon är blyg och har gjort en liten kort sak så går den ju oftast att använda även om man kan behöva bearbeta den lite, men eleven skall ha en känsla av att deras grej är med. Där finns det ju också ett ansvarstagande när de skall lära ut sin grej till gruppen, dels hamnar ju alla var sin gång i fokus, men också att de får bestämma; var skall vi titta nu? Hur skall handen vara?

Med demokratin har vi i vårt samhälle en annan svår sak och det är att alla våra elever har varit dagisbarn. Därmed hamnar de i grupp så väldigt tidigt och senare ökar behovet av att *se mig som individ* så fortfarande på gymnasiet har de ett enormt behov av att *se bara mig*. I början när jag var lärare var jag helt chockerad över detta och visste inte hur jag skulle förhålla mig och hur jag skulle möta detta enorma behov av mig för alla som individer. Men så hamnade jag på en föreläsning med en rutinerad lärare som sa att samhället skapar detta behov av den enskilda individen för att barn och ungdomar är i grupp så mycket. Man hinner inte bli den egna individen innan man hamnar under storgruppen och då är det inte säkert sen att demokratin fungerar, inte om jag fortfarande som ung vuxen har ett jättebehov av att tillfredställa mitt ego, det som är baserat på att bli sedd. Att få pröva sig fram och ha en enda coach som ser mig och kan säga ja till mina beslut och min väg framåt och inte hela tiden ja till gruppens väg. Alla demokratins regler faller för egot som visar sig, för behovet av att bli sedd är inte tillgodosett.

En lärare här låter eleverna göra solon redan i årskurs 1, med mycket handledning, så de redan i ettan får känna sig sedda och hjälpta, sen redovisas det för gruppen och då får alla skriva små lappar med vad den personen gjorde bra. Då får den personen kanske sexton små lappar med omsorgsfulla tankar som de kan ta med sig som en gåva, det mår alla väldigt bra av.

Sammanfattning: Här tycker jag danslärarna resonerar förhållandevis lika runt demokrati men något intressant att lyfta fram är hur Nina säger att man kan förekomma eleverna med att själv bestämma förslag som eleverna sedan får välja emellan. Just denna sorts "skendemokrati" har diskuterats av mig och mina kurskamrater. Många hävdar att det är dåligt, eleverna får ju faktiskt inte välja själva, många att det är ett bra sätt att öva demokrati. Monika skiljer sig från de andra lärarna genom att på ett mycket intressant sätt poängtera individens roll medan Anna och Nina trycker på kommunikationens betydelse för gruppens utveckling och demokratisträvan. Maud säger sig inte jobba med demokratifrågor alls. Varför jag tror hon svarar på detta vis är på grund av att hon jobbar på en hobbydansskola, det vill säga en skola som inte omfattas av läroplanen, och att hon därför inte uppmanats till att reflektera medvetet runt detta.

3b. Hur kan dessa inriktningar flätas samman med begreppen 'kreativitet' och 'demokrati'?

Nina: Det blir ju så i övningarna vi redan pratat om, i improvisationen. Där är man ju kreativ och skapande när man bestämmer ihop... När man tar gemensamma beslut i att skapa rörelser.

Anna: Ja, det ligger ju i ämnets natur, det kreativa och demokratin hör ihop. Demokratin blir en naturlig del i allt skapande, om man inte jobbade demokratiskt skulle det bli konstigt. Men i dansen som träningsämne ligger ju mästarläran i traditionen. Det är ju läraren som sitter inne med kunskapen eftersom man är både lärare och läromedel på samma gång.[Den egna kroppen blir läromedlet, min anm.]

Maud: Det kan ju även vara lärare till lärare, där tycker jag vi jobbar demokratiskt för vi samarbetar mycket, det är ovanligt för hobbykursverksamhet, att man skapar tillsammans. När vi gör våra vårshower, hur vi sätter ihop det, där får alla tycka till. Men det är svårt att få in det i elevverksamheten, koreografierna är färdiga när eleverna kommer... Men man kan ju lämna en åtta här och där, där de får hitta på själva men med önskemål från mig, det gör jag ju. [En "åtta" är två takter i musiken, min anm.] Annars är det svårt att jobba på det sättet i den här typen av verksamhet, man har inte den tiden. Sen betalar ju eleverna för att få, inte för att ge... [Få inspiration, steg, teknik, energi från läraren, min anm.]

Monika: Det är oslagbart när eleverna hittar på själva men de måste ha ramar för det. Det får inte vara "rör er i åtta åttor hur ni vill". Det är ingen som vill röra sig hur de vill, det kan låsa en person så de bara blir stående still, med prestationsångest, de vågar inte tro att det de gör duger. Man måste säga "förhåll er till" och göra en introduktion till improvisationsövningen och sedan blir övningen bärande i sig själv för det är tryggt att gå in i ramen.

En övning är att jag har hittat stora häftiga bilder som har en rörelse i sig, de är olika många personer på bilderna och lika många får eleverna vara i sina grupper. Sen får var grupp titta ordentligt på bilden och så frågar jag så här: Vad hände innan? Vad är det för

berättelse som leder fram till det ögonblicket vi ser nu på bilden? Det skall inte vara långt, bara en scen men de får ganska mycket tid på sig för att hinna tänka ut vad som händer innan och börja dansa det. De får något mer att förhålla sig till, till exempel nivåer, delar av materialet i kontakt, eventuellt lyft. Sedan visar vi för varandra och då visar de först scenen och sedan bilden, sedan dansar de sin scen en gång till. Det är en avancerad övning och inom ramen för 90 minuter hinner vi då lyssna på introduktionen till övningen, skapa tillsammans, fördjupa, redovisa och reflektera på varandras scener. Det är action och hur kul som helst!

Sammanfattning: Här finns en intressant mening. Anna säger att det kreativa och demokratin hör ihop, som om det vore något självklart. Det tror jag dock inte alltid det är. I yrkeslivet för en dansare kan det se väldigt olika ut, vissa koreografer bjuder in dansarna i det skapande arbetet medan andra styr som despoter. Således borde det även finnas elever som inte alls vill dela med sig i sitt skapande, så också lärare. I kursmålen för *Dans och gestaltning B*, står att eleven skall utveckla det personliga rörelsespråket och skapa dansanta kombinationer, men det behövs först för betyget väl godkänd och det nämns inget om att skapandet skall utföras gemensamt eller genom demokratiska arbetssätt (Skolverket, 2000, s. 37f.). Monika visar hur man som danselev kan finna kunskap genom fysiska övningar, och hur dessa dansövningar kan utveckla tänkandet och fantasin. Mauds resonemang om att eleverna betalar för att få istället för att ge, tror jag är ett tecken på den mentala omognad som kan finnas hos danselever i början av deras utbildning. Kunskaperna man utvecklar genom att skapa egna rörelser är stora men svåra att förklara innan konstnärlig förståelse uppnåtts.

Diskussion och slutsatser

Mitt syfte med detta arbete var att ta reda på hur begreppet hållbar utveckling skulle kunna förstås och tolkas inom dans, hur man som danslärare skulle kunna arbeta med eleverna för att främja demokrati och därmed hållbar utveckling och vilka förutsättningar som finns för att skapa ett hållbart lärande genom dans. Jag har sammanställt fyra danslärares åsikter och beskrivit en rad exempel på hur hållbar utveckling kan tolkas och hur demokratiska dansspecifika arbetssätt kan användas. Så långt är mitt syfte uppfyllt. Här följer nu djupare analyser av mitt resultat i tematisk form med diskussion, teoriansknytning och slutsatser.

Kommunikation och konsekvensanalys

Om jag skall sammanfatta de viktiga tendenserna i mina intervjusvar måste jag börja med att framhäva *kommunikationen*. Alla mina lärare ansåg det mycket viktigt att prata, vare sig det gällde lärare med elev, elev med elev, elev till förälder, elev med lärare eller hela gruppen tillsammans. Att hela tiden hålla igång en levande diskussion om vad man skall göra, varför man skall göra det, hur man skall göra det, vad man kunde lära sig av det och vad man kan förändra till nästa gång är grunden för demokrati och hållbar utveckling. Som läraren Anna nämner ligger mästarläran i tradition hos dansämnet, med en stark allvetande lärare, så för att få in kommunikation i undervisningen bör en danslärare bryta mot den egna normen. Dock uppfattar jag det personligen som att detta redan har hänt på många gymnasieskolor, vilket skulle kunna vara en konsekvens av den uttalade demokratisträvan i läroplanen.

Just om kommunikation som medel för lärande tar Dewey upp i *Demokrati och utbildning* och Englund ägnar det stor vikt i sin beskrivning av deliberativ demokrati. Dewey menade att man genom kommunikation får en utvidgad och förändrad erfarenhet, och med den förändrade åsikter (Dewey, 1997, s. 39). Även så förklarar Englund att den deliberativa demokratin fungerar. Genom att diskutera och sätta sig in i varandras argument kan djupare förståelse nås och respekt för varandras åsikter uppbringas (Englund, 2003, s. 68f.).

På liknande sätt nämns kommunikationen i ett grupparbete. Runesson hänvisar till Vygotskijs teorier om språk och tanke och menar att en lärares roll när man använder dessa metoder är att hjälpa eleverna att hitta lösningen själva och att eleverna bör hjälpa varandra (Runesson, 1995, s. 89). Så uttryckte även min intervjuade danslärare Anna det, när eleverna hjälper varandra lär de sig även själva. Alla mina intervjuade lärare uppmanar att man bör jobba i kommunikationens anda, vare sig det gäller att diskutera skoloveraller eller lösa grupparbeten i improvisation. Mina lärares uppmaningar om att man måste prata med varandra för att nå en hållbar utveckling och demokrati är högst relevanta.

Dewey ansåg att bildning hos eleven är när eleven går från att handla spontant till att handla reflekterat (enligt Sundgren, 2005, s. 89). Alla mina lärare betonar också detta, att prata om orsak och verkan och försöka få eleven att förstå konsekvenserna av sitt handlande. Lärarna ger många exempel på hur de gör detta, bland annat diskuterar de olika beslut med eleverna där de vänder och vrider på svarsalternativen, de gör teknikövningar tillsammans som de sedan ger korrekationer på och diskuterar vad det blev för skillnad. De pratar om anatomi och vilka skador som kan uppstå om eleverna jobbar på fel sätt eller dansar ouppvärmade. Att undervisa så här kan idag kännas självklart men det är ett arv från Dewey att denna sorts undervisning finns i skolan (Linde, 2005, s. 26). För att försvara dansens plats i skolan anser jag denna demokratiska utveckling som nödvändig då läroplansmålen annars inte skulle uppfyllas. Dock verkar tendensen i dagens regering vara att vilja gå mot ett mer faktabaserat och resultatstyrt lärande i skolan (*Svenska Dagbladet*, 27/11 2009). Vad konsekvenserna av detta blir återstår att se.

Förebild, grupp och individ

En gemensam nämnare hos tre av mina danslärare är att de poängterar att man skall föregå med gott exempel, att det är noga hur man själv är. Att det i lärande för hållbar utveckling skulle vara viktigt med förebilder har jag inte läst i någon av mina tidigare presenterade böcker. Dock funderar jag om det kan bero på att dessa inte utgår ifrån ämnen där eleven valt själv, som ju är fallet med dans. En danslärare blir inte sällan en idol för eleven och vid sådana situationer kan lärarens sätt att handla och vara bli extra viktigt för elevens fortsatta utveckling. Detta kan skapa problem om lärarna har svårt att implementera ett arbetssätt som främjar hållbar utveckling så som Jordaans uppsats antyder, eftersom läraren då inte lär eleven det önskvärda arbetssättet (Jordaan, 2006). Förhoppningsvis är dessa idoliserade lärare medvetna om sin starka påverkan på eleverna och handlar efter det.

Att även ta in gamla elever som berättar hur de gått tillväga för att lyckas med dansen är ett sätt att aktivt skapa förebilder, något som min intervjuade lärare Monika ansåg viktigt. Detta ser jag som en koppling till lärande för hållbar utveckling i bemärkelsen handling

och konsekvens. Om en före detta elev, som numer är yrkesverksam dansare eller danslärare, kommer tillbaka till sin gamla skola och berättar hur den tänkt och handlat för att nå dit där den befinner sig idag, kan detta ge en tydlig bild av hur dagens elever också kan tänka för att nå dit de vill yrkesmässigt. Sundgren benämner detta som att eleven handlar *reflekterat*, vilket Sundgren anser är vad Dewey menar med en riktig bildning hos eleven (Sundgren, 2005, s. 89).

En intressant aspekt är hur mina lärare pratar om demokrati och hur demokrati kan övas i danssalen. Alla fyra lärarna nämner att man kan skapa tillsammans. Att elever genom att improvisera fram steg gemensamt som sedan sätts ihop till koreografier, kan öva samarbete och beslutsfattande. Men en av lärarna, Monika, hade även en åsikt om att man måste lyfta fram individen för att få en verklig demokrati. Monika ansåg att om individen inte blir sedd, utan hela tiden bemöts utifrån sin grupp, kan individen utveckla ett negativt ego. Egot kan då istället ställa sig i vägen för gruppen och gruppens beslut i sin jakt på bekräftelse och förståelse. Detta härleder jag till hur Dewey, i Sundgrens tolkning, poängterar att skolans uppgift är att hjälpa till att utveckla individen för att denna skall kunna ingå i en större gemenskap (Sundgren, 2005, s. 96). Den enskilde elevens behov skall enligt Dewey vara utgångspunkt för allt lärande, men det verkar i förlängningen också vara en utgångspunkt för ett demokratiskt samhälle. Här kliver nödvändigheten av det personliga ansvaret in. Om en individ inte får utvecklas till en självständig person, kan individen inte bli solidarisk, så menade ju reformpedagogerna (skriver Sundgren, 2005, s. 96).

Jag menar med andra ord att Monikas resonemang är mycket viktigt. Individen bör ges lika mycket uppmärksamhet som gruppen i stort, för att en trygg demokratisk utveckling skall kunna fortgå. Personligen är detta ingenting jag förut reflekterat specifikt över men något jag skall bära med mig i min framtida yrkesroll.

Även Maud sa att undervisningen måste kunna individanpassas, att en danslärare bör ha några alternativa övningar ”på lager” om en elev inte klarar av vad som presenterats, ett bra råd *hur* man som lärare också kan se individen mer dansspecifikt. Att Maud flera gånger lyft individbegreppet parallellt med frågan om gruppen anser jag visar att hon i sin undervisningsmetod visst jobbar demokratiskt, men med ett vidare perspektiv än just det som händer i danssalen.

Politik och livsstil

Sandell, Öhman och Östman menar att hållbar utveckling kan vara en kontroversiell fråga då den kan uppfattas som politisk (Sandell m.fl., 2003, s. 172). Detta nämner dock ingen av mina danslärare, utan alla verkar se begreppet som någonting positivt, förutom Monikas motvilja mot just mer ekonomisk utveckling. Jag lämnade även ett frågetecken runt facket och dess betydelse, men ingen av mina lärare nappade på den kroken. Varför kan jag inte svara på.

De politiska synpunkter som framkom av intervjuerna handlade om pengar och tid. Nina nämner att om dansen skall utvecklas måste läraren ha en skälig lön för att slippa jobba extra och därmed ha tid att vidareutveckla sig som pedagog, Anna pratade om kostnaden för lagom stora elevgrupper och Monika om att hon inte vill ha någon ekonomisk utveckling alls utan istället sans och balans i ekonomin vi redan har. Dessutom pratade Anna om tiden att hinna se alla elever och låta alla elever komma till tals, och Monika om

att hon ”tar” tid från schemalagd danslektion till att prata om arbetsmiljö och den hållbara kroppen. Detta stämmer överrens med vad Jordaan fått fram i sin undersökning. Även några av hennes intervjuade lärare uppgav tidsbrist som en anledning att inte helt implementera hållbar utveckling som perspektiv i undervisningen (Jordaan, 2006, s. 38).

Samtliga danslärare poängterar att återanvändning och varsamhet med saker man redan har är väsentligt för ekologisk och ekonomisk hållbar utveckling. Alla har de ett kostym- och rekvisitaförråd på sina skolor där de sparar det mesta som använts till uppvisningar, och de pratar om att handla på second hand om något nytt måste köpas. För mig är detta en del av ett utmärkt sätt att konkret lära elever en hållbar livsstil. Att från skolan få med sig en mentalitet som ser större på produkter än som ”slit och släng” varor, ger en mindre utarmning av jordens resurser och om fler lärare tänkte på detta sätt kanske den ohållbara utvecklingen skulle kunna saktas ner, åtminstone lokalt. Detta sätt att undervisa framhålls i läroplanen där det står att undervisningen bör belysa hur vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling (*Lpf 94*, s. 6), något som alltså samtliga mina danslärare gör.

Kreativitet och kropp

När mina danslärare pratade om kreativitet och då framför allt i improvisationen, uppgav alla fyra att fasta ramar behövs för att kreativiteten och fantasin skall lösgöras och ge någonting av värde. På samma sätt uppger Hellberg och Sjöbäcks bildlärare att de arbetar, med fasta ramar för hur undervisningen skall gå till (Hellberg & Sjöbäck, 2006, s. 33). Detta arbetssätt är förankrat i Deweys sätt att undervisa. Sundgren tolkar Dewey som att läraren måste finnas som ett stöd för eleven, och hjälpa eleven att rikta sina aktiviteter mot de värden och kunskaper som finns i samhället (Sundgren, 2005, s. 94). På grund av att mina lärare undervisar i just dans utgår de redan automatiskt från elevens intresse, eleven har gjort ett eget val att vara på dessa lektioner. Att dessutom öva upp sin kreativitet genom improvisationsövningar kan leda till friare tankar och ökad fantasi, något som enligt Vygotskij i längden till och med kan frambringa nya vetenskapliga upptäckter (Vygotskij, 1995, s. 14).

Det som är intressant att poängtera är sättet danselever lär sig, det vill säga via kroppen. Genom att göra kroppsliga övningar utvecklar eleverna sig själva och lär sig samarbete. Processen börjar alltså i kroppen och fortsätter ut i samhället, den går från den lilla rörelsen till det stora livet och förhoppningsvis till de stora insikterna. Detta kan relateras till filosofen Maurice Merleau-Ponty som var mycket intresserad av hur kroppen och tanken hänger ihop. Merleau-Ponty ansåg ju att jaget existerar genom kroppen och att vi inte upplever världen som den är utan som våra sinnen, det vill säga kroppen, tolkar den (www.filosofi.gotland.se). Tanken om att vi upplever och lär oss genom kroppen är alltså inte ny, men ett särdrag i hur just dans kan användas för att skapa ett lärande för hållbar utveckling.

Relevans för läraryrket

Vilka konsekvenser min undersökning kommer ha för läraryrket är högst individuellt beroende på hur långt dansläraren som läser detta arbete själv har kommit i sina metoder med hänsyn till hållbar utveckling och demokrati. En danslärare som är väl insatt i

läroplanen och regeringens utredningar har troligtvis redan funderat på de frågor jag tar upp, medan en mer traditionell danslärare förhoppningsvis kan få nya insikter. Då mästarlära som påpekats ligger i dansämnets tradition bör en danslärare gå emot den egna normen för att involvera eleverna i undervisningen på ett demokratiskt sätt, men då läroplanen är tydlig med att elevens demokratiska fostran är väsentlig skall sådana arbetssätt användas. Därmed önskar jag att detta arbete med sina många konkreta exempel på metodologiska infallsvinklar, kan inspirera alla danslärare till nya tag när det gäller lärande för hållbar utveckling och elevens demokratiska mognad.

Personligen tror jag att dansens ställning i skolan bara kommer stärkas av att diskuteras mer teoretiskt, även om det inte bör ske på (tids-)bekostnad av den rena ämneskunskapen, vilket annars skulle kunna vara en fälla. Som mina lärare påpekar får de ta tid ur sina danslektioner till att diskutera och bestämma tillsammans med eleverna om eleverna skall nå en djupare förståelse. Så även om Skolverket poängterar att lärande för hållbar utveckling inte är ett nytt ämne utan ett nytt sätt att välja stoff (Myndigheten för skolutveckling, 2004, s. 8) bör tid vikas åt detta om lärare skall hinna ta det på allvar. Jag hoppas att danslärare ändå tar till sig vad mina intervjuade lärare svarade, funderar på det och anpassar råden till sina egna skolsituationer. Att synliggöra förgivet tagna rutiner ökar förståelsen och som mina lärare påpekar leder kommunikation till fördjupad kunskap.

Vidare forskning

Eftersom detta är ett arbete som handlar om något som förut inte undersökts, det vill säga dans, demokrati och hållbar utveckling, finns många vägar att fortsätta arbeta. För ytterligare fördjupning skulle man kunna skriva specifikt om vart och ett av de tre kategorierna den hållbara utvecklingen är indelad i. Eller varför inte göra en undersökning om hur olika dansstilar påverkar den demokratiska utvecklingen. Finns det några synbara skillnader om du undervisar i klassisk balett eller street dance? Finns det någon skillnad i hur manliga och kvinnliga danslärare ser på demokratiska arbetssätt, eller på vilka årskurser lärarna undervisar i? Är dans och demokrati en generationsfråga, blir det skillnad om man frågar nyutexaminerade lärare eller lärare över till exempel 60 år?

Dessutom har vi elevperspektivet. Vad säger danselever om hållbar utveckling? Har de förstått begreppet och vad har de för tankar om demokrati? Hur kan en elevs person utvecklas med hjälp av dans och hur kan dans vara en socialiseringsprocess? En undersökning i yrkeslivet hade även varit mycket intressant, vad säger klassiskt skolade balettdansare om arbetssättet på en opera? Upplever de att deras koreografer har ett hållbart synsätt eller tänker koreograferna kortsiktigt på nästa produktion?

Det vore väldigt spännande om någon ville forska om vad dansämnet kan ha att lära av Merleau-Ponty och hans filosofi om kroppen och tanken som oskiljaktiga. Om allt vi lär oss skall tolkas genom kroppen, hur kan då dans öppna upp för lärande? Kan rörelsen fördjupa lärandet även inom teoretiska ämnen? Min lärare Monika pratade om att en elev tar med sig sina problem ”ut på dansgolvet”, att en dansande kropp inte kan dölja om den mår dåligt. Det vore mycket intressant att ta reda på vad en kropp kan tala om i situationer med elever som upplever problem, kan man komma fram till lösningar genom dans? Frågorna är många för att ytterligare utveckla dansens plats i samhället.

Sammanfattning

Mitt syfte med detta arbete är att ta reda på vad hållbar utveckling kan betyda inom dansämnet och hur man som danslärare kan undervisa för att främja demokrati och därmed hållbar utveckling. Jag genomförde fyra kvalitativa intervjuer med fyra yrkesverksamma danslärare, sammanställde deras svar och kopplade samman dessa med befintliga teorier om lärande, demokrati och kreativitet samt med tidigare forskning om hållbar utveckling.

Det jag kom fram till var att hållbar utveckling och demokrati inom dansämnet handlar mycket om Kommunikation och konsekvensanalys, Förebild, grupp och individ, Kreativitet och kropp samt Politik och livsstil och att man även i dansämnet kan använda stora delar av Deweys tankar och teorier. Gemensamma drag var att kommunikation måste finnas i alla led så eleven verkligen förstår varför vissa handlingssätt är att föredra, och att elever som lär andra elever fördjupar sina egna kunskaper. Läraren bör vara en förebild för eleverna och prioritera lika uppmärksamhet mellan individ och grupp då ett otillfredsställt ego hos eleven kan sabotera gruppens utveckling. Danselever lär genom kroppen och det som börjar i en liten rörelse kan fortplanta sig till en stor insikt.

Kreativiteten kan öva upp det demokratiska arbetssättet genom att elever skapar tillsammans och diskuterar både process och resultat. Dessutom bör elever få med sig insikter om en hållbar livsstil med varsamhet och återanvändning som ledord från skolan genom att lärarna själva återanvänder och handlar på second hand. Då mästarlära ligger i dansämnets tradition bör en danslärare gå emot den egna normen för att involvera eleverna i undervisningen på ett demokratiskt sätt, men då läroplanen är tydlig med att elevens demokratiska fostran är väsentlig skall sådana arbetssätt användas. Därmed önskar jag att detta arbete med sina många konkreta exempel på metodologiska infallsvinklar, kan inspirera alla danslärare till nya tag när det gäller lärande för hållbar utveckling och elevens demokratiska mognad.

”Det nya århundradets största utmaning är att ta ett abstrakt begrepp som hållbar utveckling och göra det till en verklighet för människorna över hela världen.”

(Citat Kofi Annan från SOU 2004: 104, s. 51)

Referenser

Andersson, E & Jagers, S C (2008). Sambanden mellan globalisering och hållbar utveckling. I Andersson, E & Jagers, S C (Red.). *Global hållbar utveckling* (s.9–23). Stockholm: Folkuniversitetet.

Dewey, J, (1916/1997). *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

Dewey, J (2004). *Individ, skola och samhälle*. Texter i urval av Sven Hartman och Ulf P Lundgren sammanställda 2004. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Englund, T (2003). Skolan och demokratin – på väg mot en skola för deliberativa samtal. I Jonsson, B & Roth, K(Red.). *Demokrati och lärande- om valfrihet, gemenskap och övervägande i skola och samhälle* (s.49–73). Lund: Studentlitteratur.

Esaiasson, P, Gilljam, M, Oscarsson, H & Wängnerud, L (2007). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

Hellberg, H & Sjöbäck, K (2006). *Rum för estetisk verksamhet – En fältstudie på fyra gymnasieskolor*.(Pedagogiskt examensarbete, nr ht 06- 2611- 237, 10 poäng.) Göteborg: Göteborgs Universitet, Lärarprogrammet, Utbildnings- och forskningsnämnden för lärarutbildning.

Jordaan, A (2006). *Utbildning för hållbar utveckling. En studie av de möjligheter, svårigheter, kunskaper och erfarenheter som präglar utbildning för hållbar utveckling idag*. (C-uppsats, ht -06) Södertörn: Södertörns Högskola, Miljö och utvecklingsprogrammet, Institutionen för livsvetenskaper.

Linde, G (2005). Historien om en radikal omdaning. I A. Forsell (Red.) *Boken om pedagogerna*,(s. 12–44). Stockholm: Liber AB

Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94. Skolverket. Hämtat 1/12 2009 från: <http://www.skolverket.se/sb/d/193/url/0068007400740070003a002f002f0077007700770034002e0073006b006f006c007600650072006b00650074002e00730065003a003800300380030002f00770074007000750062002f00770073002f0073006b006f006c0062006f006b002f0077007000750062006500780074002f0074007200790063006b00730061006b002f005200650063006f00720064003f006b003d0031003000370031/target/Record%3Fk%3D1071>

Myndigheten för skolutveckling (2004) *Hållbar utveckling i praktiken - så gjorde vi på vår skola*. Stockholm: Liber distribution.

Runesson, U (1995). Elever lär av varandra. I Lendahls, B & Runesson, U (Red.), *Vägar till elevers lärande* (s. 75–90). Lund: Studentlitteratur.

Sandell, K, Öhman, J & Östman, L (2003). *Miljödidaktik – naturen, skolan och demokratin*. Lund: Studentlitteratur.

Skolverket (2000) *Gy2000 - Estetiska programmet – program mål, kursplaner, betygskriterier och kommentarer*. Skolverket och Fritzes.

SOU 2004:104 (2004) *Att lära för hållbar utbildning* Hämtat senast 1/12 2009 från:
<http://www.regeringen.se/content/1/c6/03/41/44/0fe2bc94.pdf>

Stukát, S (2005). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Sundgren, G (2005). John Dewey – reformpedagog för vår tid. I A. Forsell (Red.), *Boken om pedagogerna* (s.78–106). Stockholm: Liber AB.

Säljö, R (2000). *Lärande i praktiken – Ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag (Bokförlaget Prisma).

Vygotskij, L S (1930/1995). *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos.

Wahlström, M (1981). *Dansens historia*. Lund: Studentlitteratur.

www.filosofi.gotland.se, om Merleau - Ponty, senast hämtat 23/11 2009 från:
<http://www.filosofi.gotland.se/merleau-ponty.htm>

www.oru.se, om dans i skolan, hämtat senast 1/12 2009 från:
http://www2.oru.se/templates/oruExtNormal_37079.aspx

www.svd.se, om skolpolitik, hämtat senast 27/11 2009 från:
http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/artikel_1006953.svd

www.vr.se, om samtyckeskrav. Hämtat senast 22/12 2009 från:
<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>

2003: 2003: 68 (2003) *Utbildning för hållbar utveckling* Hämtat senast 1/12 2009 från:
http://riksdagen.se/webbnav/?nid=3260&doktyp=dir&rm=2003&bet=2003:68&dok_id=DIR2003:68

Bilaga 1.

Intervjufrågor.

**Frågor till examensarbete om Hållbar Utveckling inom ämnet Dans.
Karin Rickardsson, Göteborgs Universitet, Lau 690**

Begreppet Hållbar Utveckling är just nu väldigt ”trendigt” och när jag läser skrifter som har med skola och utbildning att göra dyker begreppet upp titt som tätt. När jag under min vfu frågade danslärare vad de trodde hållbar utveckling kunde innebära fick jag svar i form av att man skulle samåka till jobbet eller sopsortera, något som är helt förståeligt då detta ju är en del av definitionen generellt, men jag saknade svar som verkligen knöt an till dansen.

Mitt övergripande syfte med detta arbete är alltså att försöka ta reda på vad hållbar utveckling kan innebära specifikt för dansämnet och genom detta hjälpa till att bredda synen på begreppet i stort, samt att underlätta för danslärare att själva börja tänka i dessa banor. I regeringens skrivelse *Att lära för hållbar utveckling* står dessutom att ”Vi kan avslutningsvis konstatera att det finns ett stort behov av vidare studier för att belysa valet av innehåll i förskola, skola och vuxenutbildning ur perspektivet hållbar utveckling.” (SOU 2004:104, s.85), något som ger mig en ytterligare ambition att välja denna uppgift.

Begreppet hållbar utveckling kan tolkas på många sätt. Den mest använda tolkningen är troligtvis så som den så kallade Brundtland - kommissionen uttryckte det: ”**en utveckling som tillgodoser nuvarande generationers behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov.**” (Andersson & Jagers, 2008, s.16, citat från WCED 1987:87). Begreppet hållbar utveckling står på tre ”ben”: **Social utveckling, ekonomisk utveckling och ekologisk utveckling**, som alla tre är lika viktiga (Andersson & Jagers, 2008, s. 15). I det stora skulle social utveckling kunna vara att vi skapar ett samhälle där människor tillåts växa som personer och där vi visar hänsyn för varandras olikheter, ekonomisk utveckling att vi inte slösar med våra resurser utan försäkras oss om ekonomisk återväxt och ekologisk utveckling att vi tar tillvara på jordens tillgångar och återanvänder och lagar saker vi redan har.

När jag läser om vad olika skolor gjort för att skapa ett lärande för hållbar utveckling nämns nästan alltid *demokratibegreppet* som det viktigaste. Definitionen av demokrati kan naturligtvis variera men här avses vanligen elevens rätt att få påverka sin egen vardag och få uttrycka sin mening. Elever som lär sig arbeta självständigt och fatta egna beslut blir vana demokratiska medborgare som förstår vidden och konsekvenserna av sina handlingar vilket förhoppningsvis leder till kloka beslut och en hållbar utveckling där människor tar hand om varandra och sitt samhälle.

Med dem tre benen i åtanke, vad tror Du att hållbar utveckling kan betyda för Ditt ämne? Hur skulle man alltså kunna agera som lärare för att genom dans, eller med anknytning till dans, skapa medvetenhet för dessa tre kategorier?

1a. Vad specifikt kan representera social hållbar utveckling? Anti-mobbning? Trygghetsövningar? Hur når man en känsla i danssalen som gör att elever vågar?

1b. Vad kan representera ekonomisk hållbar utveckling? Kunskaper om hur pengar fördelas vid en dansuppvisning? Hur det går till att hyra en teater för vår föreställningen? Facket?

1c. Vad kan representera ekologisk hållbar utveckling? Miljövänliga dansmattor? Tåg till skolan? Ekologiska träningskläder?

2. Var kommer *arbetsmiljö* in i bilden? Den hållbara kroppen, hur får vi den? Hur lär vi våra elever att förstå konsekvensen av hur vi behandlar vår kropp? Kan detta även få eleven att se konsekvenser av andra handlingar?

Jag vill alltså bredda synen på hållbar utveckling genom att ta detta stora begrepp och gräva lite extra runt just dansämnet, och se vad som kan komma fram av dansens kreativa och skapande tillvägagångssätt. Om vi försöker ta någonting abstrakt och göra det dansrelaterat konkret? Så när du har funderat över dessa första frågor kommer nästa steg:

3. a) Hur kan man knyta samman dessa tre ben/ kategorier och vad de betyder för dans, med elevens demokratiska utbildning och utveckling?

b) Hur kan dessa inriktningar flätas samman med begreppen 'kreativitet' och 'demokrati'?

c) Hur kan vi få in demokratibegreppet som en del av den dansande eleven och elevens dagliga övningar i skolan?

Mina nyckelbegrepp blir alltså hållbar utveckling, dans, demokrati, kreativitet, och konsekvensförståelse.

Fundera och låt frågorna gro en stund så kommer vår intervju bli mycket intressant!

Tack för Din tid!

Karin Rickardsson

Bilaga 2.

Konkreta tillämpningar för hållbar utveckling inom dansämnet

Här följer en sammanställning av de konkreta råden mina danslärare gav mig för hållbar utveckling och demokrati. Jag har även tagit mig friheten att tolka och bygga vidare på vissa påståenden med mina egna infallsvinklar. All denna information är utslaget av fyra danslärares åsikter och min tolkning. Det är alltså åsikter, och hade jag frågat fler lärare, eller lärare i en annan del av landet, eller manliga lärare, kanske svaren och råden sett något annorlunda ut. Demokratibegreppet ligger som ett sammanbindande nät över alla indelningar jag gjort i detta kapitel men jag har ändå valt att göra en indelning som följer hur jag ställde mina frågor till de intervjuade lärarna. Alltså kan exemplen verka gå in i varandra, och gör det också, men de sitter ändå för formens skull under olika underrubriker.

Praktisk tillämpning för social hållbar utveckling

Som lärare är det viktigt att du föregår med gott exempel och är rättvis. Förklara noga varför du tar dina beslut. På vilka grunder får exempelvis elev X göra ett solo i föreställningen? Läggt vikt på att skapa en trygg stämning i gruppen, en trygg lärandemiljö. Det kan man till exempel göra genom att först låta eleverna bekanta sig med varandra två och två eller i smågrupper. En övning kan vara "spegeln" där en elev för och hittar på rörelser och den andra eleven följer. En annan övning är "statyn" där en elev är en viljelös "degklump" som blundar och den andra eleven är "skulptör". Skulptören gör degen till olika statyer genom att fysiskt flytta på degens lemmar till rätt plats. När resultatet är färdigt får "degen" titta på sig själv i spegeln.

Var som lärare noga med att säga att alla elever jobbar utifrån sina egna förutsättningar och att de inte skall jämföra sig med varandra. Uppmärksamma och hjälp alla elever oavsett talang, skrämt inte eleven med elak auktoritet. Uppmuntra eleverna att kommunicera, hjälp eleverna att få sina åsikter sagda. Kommunikation är en del av förståelsen och djupinläringen. Var inte rädd att prata om problemen som uppstår, diskutera dem och ta dem till sin rätta nivå. Är det ett problem egentligen eller bara ett missförstånd? Som lärare kan man även låta eleverna gå ihop två och två och rätta varandra på ett respektfullt sätt. Genom att visa varandra lär de sig även själva, och en djupare analys av rörelsen uppstår. För att eleven skall växa måste eleven tillåtas ta eget ansvar.

Praktisk tillämpning för ekonomisk hållbar utveckling

Prata med eleverna om de inköp ni gör till klassen. Låt eleverna vara med och bestämma om resurserna skall läggas på till exempel nya skor eller en dansföreställning? Har man äldre elever kanske de till och med kan få en summa pengar att själva ansvara för och

fördela. Ett exempel kan vara att låta eleverna bestämma om den gemensamma skoloverallen eller t-shirten. Hur skall den se ut? Hur mycket får den kosta? Eleverna får då både tänka ekonomiskt samt att de måste samarbeta och ta gemensamma beslut, något som kan föra dem närmare varandra som grupp. Återanvänd kläder och rekvisita som redan finns på skolan och låt eleverna vara med och tillverka om nya saker eller kläder behövs. Väck elevens ekonomiska medvetande, involvera dem i produktioner och föreställningar.

Praktisk tillämpning för ekologisk hållbar utveckling

Ha tydlig information om hur man till exempel kan spara el genom att stänga fönstren ordentligt, eller hur man kan undvika onödigt slitage genom att vara rädd om skolans saker. Uppmana gärna eleverna att cykla till skolan då det både sparar miljön samt ger eleverna gratis uppvärmning. Om avstånden är för stora, uppmana dem att använda kollektivtrafiken. Återanvänd det som går i form av kläder och rekvisita, handla på second hand om nytt behövs. Ha alltid pappersåtervinning nära till hands och prata på klassrådet om vad skolan har för miljöpolicy i stort.

Praktisk tillämpning för hållbar arbetsmiljö

Tänk på att träna hållbart. Det är viktigt med uppvärmning, rätt teknik, stretch och att svårighetsnivån anpassas efter eleverna. Dansa inte på för hårda golv utan tänk på att elevernas kroppar skall hålla i många år. Gör eleverna medvetna om att de genast måste börja jobba på rätt sätt och även om de tycker att allt är roligt, kan det också vara nedbrytande. Försök samordna er som lärare så inte alla håller på med till exempel stora hopp samtidigt då eleverna kan få benhinneinflammation. Låt utvecklingen ta den tid det tar, att stressa leder inte till hållbarhet. Diskutera fram tydliga regler för vad som gäller med träning vid sjukdom. Se till alla elevers olika fysiska förutsättningar. Vissa elever är korta i lårens baksida, andra svaga i armarna. Ha alltid några alternativa övningar om du märker att en elev inte klarar av vad du bett den göra, presentera gärna dessa alternativa övningar direkt vid genomgången.

För att väcka elevens fysiska medvetande kan du låta eleven själv leda stretch eller en uppvärmningsövning. Eleven måste då tänka igenom rörelsen och kunna motivera vad den är bra för, på så sätt fördjupas analysen. Dessutom övas förmågan att ta ansvar och leda en grupp. Om du som lärare märker att en elev inte finner sig tillrätta i gruppen eller är väldigt okoncentrerad på lektionerna bör du prata med eleven och försöka guida den. Var inte rädd att koppla in elevvårdsteamet, att komma tillrätta med elevens problem är hållbar utveckling för framtiden.

Praktisk tillämpning av demokratiska arbetssätt

Ha som lärare lika fördelning av din uppmärksamhet mellan individen och gruppen. En elev som inte känner sig personligen sedd kan utveckla ett negativt ego som sätter stopp för gruppens process. Skapa samhörighet genom att kommunicera. Prata om vad eleverna vill och vad gruppen kan göra. Gör övningar som skapar samarbete. Exempel på det kan vara att du som lärare påbörjar en koreografi som eleverna får avsluta genom att två och

två, eller i grupper, improvisera fram steg. Diskutera vems stycke som skall komma i vilken ordning och varför.

En annan övning är att låta eleverna gå ihop två och två och improvisera runt en dikt. Var inte så noga med slutresultatet, låt gärna eleverna redovisa innan det är klart, för att betona processens relevans framför resultatets relevans. Jobba i halvklass ibland om ekonomin tillåter det, då det är lättare för en elev att göra sig hörd i en mindre grupp. Om improvisationsövningen följs av att alla skall lära sig varandras stycken, blir även varje elev sedd som individ när eleven lär ut till de andra. Se bara till att stämningen blir positiv så eleven inte känner sig utsatt, utan utsedd.

Praktisk tillämpning för kreativitet och demokrati

Jobba tillsammans i improvisationsövningar och se som lärare till att alla kommer till tals i processen. Låt alla tycka till och be dem motivera sina åsikter. Var som lärare närvarande i alla improvisationsövningar och ge eleverna fasta ramar och riktade övningar. Att be en elev att hitta på helt fritt skapar ofta prestationsångest och låsningar.

En övning kan vara att presentera eleverna för bilder på människor i olika situationer. Låt eleverna titta på bilderna, en bild till varje grupp och lika många deltagare i gruppen som det finns människor på bilden. Fråga sedan eleverna vad som hände innan bilden togs. Vad ledde fram till denna situation? Improvisera fram scenen och spela upp den för varandra. För ytterligare styrning kan läraren be eleverna ta med ett lyft eller en kontaktövning i scenen, eller en hög eller låg nivå på rörelserna.

